

e-Erika

Erityispedagogista tutkimusta ja koulutuksen arviointia

Teksti julkaistu e-Erikan numerossa 1/2020 osoitteessa

<https://journals.helsinki.fi/e-erika>

Psyykkisesti oireilevien lasten ja nuorten koulunkäynnin tukeminen perusopetuksessa

Piia Ruutu

Artikkelissa esitellään lyhyesti kirjoittajan väitöstutkimuksen keskeiset tulokset ja kehittämisehdotuksia tutkimuksessa havaittuihin huolestuttaviin trendeihin. Teksti perustuu kirjoittajan Helsingin yliopistossa 25.10.2019 tarkastettuun väitöstutkimukseen ”Psykiatrisessa erikoissairaanhoidossa hoidettujen lasten ja nuorten koulunkäynnin tukeminen perusopetuksessa ja sairaalaopetuksen koetut vaikutukset koulunkäyntiin” sekä Yhteiskuntapolitiikka-lehdessä julkaistuu lektioon ”Psykiatrisessa erikoissairaanhoidossa hoidettujen lasten ja nuorten koulunkäynnin edellytykset ja esteet”.

Siitä mä haluisin sanoo kiitos, että pysyin elämänrytmissä just sen koulun avulla.

Helsingin yliopistossa 25.10.2019 tarkastetussa väitöskirjassani tarkastelin psykiatrisessa erikoissairaanhoidossa hoidettujen lasten ja nuorten koulupolun merkityksellisiä kokemuksia, koulunkäynnin edellytyksiä ja esteitä sekä sairaalaopetuksen koettuja vaikutuksia. Sairaalaopetuksen kansallisen seurantatutkimuksen 2009–2014 SOS-kyselylomakkeella (sairaalaopetuksen oppilaan seuranta) kerättiin oppilaiden itsearviointeja (lukumäärä n = 251) ja heidän opettajiensa arviointeja (n = 247) koululaisuudesta ja koulunkäynnistä. Arviointeja kerättiin oppilaan tullessa sairaalaopetukseen (alkumittaus), hänen lähtiessään sairaalaopetuksesta (nivelmittaus) sekä 3–6 kuukautta sairaalaopetuksen jälkeen (seurantamittaus). Koulupolkukertomukset muodostuivat sairaalakoulun entisten oppilaiden (n = 22) ja heidän vanhempiensa (n = 17) haastatteluista, joissa he kertoivat koulupolkujen merkityksellisistä kokemuksistaan.

Väitöskirjani on monitieteinen ja yhdistävä. Yhdistävä näkökulma toteutui kasvatustieteiden, yhteiskuntatieteiden ja hoitotieteiden yhdistämisenä, tutkimuksen menetelmällisinä ratkaisuin, käytännön ja teorian yhdistämisenä sekä lapsen, vanhemman ja opettajan näkökulman yhdistämisenä.

Sairaalaopetuksen koetut vaikutukset

No se oikeestaan ehkä, et on niin paljon aikuisii. Et sit aikuiset ottaa sillee ottaa huomioon kaikki nuoret ja lapset. Ja sitten myöskin semmonen, et se on ehkä enemmän semmonen läheinen yhteisö tai sillee, et se ei oo vaan semmonen tavallaan kun tavallises koulus on oppilaat tulee kouluun opiskelemaan ja sitten se on oikeestaan vaan sen opiskelun takia, mut täällä se on sit ehkä enemmän semmonen myöskin tän paikan takia.

SOS-kyselyn mittaukset osoittivat, että sairaalaopetuksella osana lapsen muuta kuntoutusta oli ollut myönteinen vaikutus koululaisuuteen ja sen osa-alueisiin (koulunkäynti ja sen säännöllisyys, myönteisyys ja jaksaminen, kuulumisuuden tunne, vuorovaikutus ja sääntöihin sopeutuminen). Sekä oppilaiden että opettajien arviot koululaisuudesta ja sen osa-alueista paranivat tilastollisesti erittäin merkitsevästi sairaalaopetusjakson myötä. Vaikka sairaalaopetusjakson jälkeen seurantamittauksessa oli tapahtunut pieni notkahdus, olivat arviot parantuneet merkitsevästi myös alkumittauksen ja seurantamittauksen välillä. Koulupolkukertomusten avulla oli mahdollista tarkastella, millaiset sairaalaopetuksen käytänteet toimivat erityisen hyvin ja missä oli kehitettävää.

Erityisen tuen opetusmuotojen vaikutuksia tulisi selvittää laajemmin myös muihin opetusmuotoihin liittyen. Vaikka vaikutusten ja vaikuttavuuden todentamista pidetään lähtökohtana palveluiden kehittämiseksi, erityisen tuen opetusmuotojen ja menetelmien vaikutusten tutkiminen on ollut vielä vähäistä.

Täällä (sairaalakoulussa) sen aina aisti ja tiesi, että täällä on aikuiset lapsia varten ja lasten puolella. Ja jos ehdotettiin jotain, vanhemmat tai hoitava taho, niin kaikki aina otettiin vastaan ja okei no kokeillaan tämmöstä. Ja hekin kysy, et mitä voisi tehdä. Se oli aivan loistavaa, miten hyvin yhteistyö toimi.

Ulkopuolisuuden kokemukset, kiusaaminen ja kouluväkivalta yhteydessä kouluikämyöntömyyteen

Mua ei kukaan voinut hyväksyä sellaisena kun mä oon, siksi mä aloin raivoo kaikille. Sit kun mä olin siel koulussa, mä toivoin näin ettei mua olis olemassa.

Psyykkisesti oireilevan lapsen ja nuoren koulunkäyntiä olivat tutkimukseni mukaan estäneet varhain alkaneet ulkopuolisuuden ja yksinäisyyden kokemukset, kokemus ettei tule hyväksytyksi sellaisena kuin on, paine olla ”normaali”, heikko kuulumisuuden tunne, pitkäkestoinen kuormittuneisuus, koulussa koettu negatiivinen ilmapiiri ja vaikeat ihmissuhteet, hallitsematon levoton ja/tai hyökkäävä käytös, kiusaaminen ja kouluväkivalta sekä lapsen ja nuoren läheisten aikuisten jäsentymätön ja jännitteinen yhteistyö. Oireilevan lapsen vanhemmat jäivät usein yksin, eikä perheen ympärille näyttänyt muodostuvan sellaista kannattelevaa kasvuyhteisöjen verkostoa, jota he olisivat kipeästi tuekseen tarvinneet. Apua hakiessaan perheet olivat kokeneet syyllistämistä, torjuntaa ja luukulta toiselle pompottelua. Huolestuttavaa oli, että vanhemmat otettiin mukaan usein vasta edelleen lähettämisen vaiheessa.

Se oli semmoinen, ihan kirjaimellisesti kippura. Että kun se koulusta tuli kotia, meni saman tien sänkyyn peiton alle ja oli siellä jonkun aikaa, eikä puhunut oikeen mitään. Se oli silleen kippurassa, niin fyysisesti kun päässäkin.

Lapsen ja nuoren psyykinen oireilu nosti merkittävästi riskiä koulunkäynnin keskeytymiselle ja saattoi johtaa tilanteeseen, jossa lapsi ei käynyt koulua lainkaan. SOS-kyselyn perusteella noin 20 prosenttia seurantatutkimuksen osanottajista (n = 251) kävi koulua harvoin tai ei juuri koskaan ennen sairaalaopetusjaksoa. Suurimmalla osalla haastattelujen osanottajista (17/22) koulupolku oli keskeytynyt kokonaan lyhyemmäksi tai pidemmäksi aikaa. Erityisen huolestuttavaa oli ulkopuolelle jäämisen, kiusaamisen ja kouluväkivallan vahva yhteys koulunkäynnin keskeytymiseen.

Osa kiusaamiseen liittyvistä kuvauksista täytti väkivallan tunnusmerkit. Erityisen järkyttävää oli kuulla väkivallan uhrien erityisjärjestelyistä, joissa heidän fyysinen koskemattomuutensa turvattiin esimerkiksi koulusta aiemmin kotiin lähettämällä. Vaikka kiusaamisen arvioidaan vähentyneen, niin ilmiö lienee paljon syvempi ja vakavampi kuin on ymmärretty. Suomalaisen innovaation KiVa Koulun® toimivuudesta on jo tutkittua tietoa. Koulujen omien käytänteiden lisäksi tarvitaan pitkittyneisiin ja vakaviin kiusaamistapauksiin koulun ulkopuolisia tahoja ja laajempaa yhteistoimintaa. Esimerkiksi Aseman lasten K-0-toiminta on laaja-alaista työskentelyä vaikeiden ja pitkittyneiden konfliktien purkamiseksi.

Yks pikkunen se sano kerran yhes olikohan se joulujuhla kun jos sul liikkuu suu tai joku ni aina saat nyrkistä. Joo aina kun mul liikku joku kasvot jotenkin ni se lyö nyrkillä ja se löi koko ajan aina kun pikkusenkin silmät räpsähti ni nyrkillä. Opettaja oli toisella puolella eikä muka nähny.

Kodin ja koulun yhteistyön tiivistäminen ja yhteisen jäsentämisen merkitys

Se on et tääl sua ei oteta et olet vaan yksi oppilas muiden joukossa vaan sä oot just se tietty oppilas.

Lapsen sairastuessa koulun merkitys korostuu entisestään. Koulun käyminen tukee oireilevan lapsen yhteiskunnallista osallisuutta, rytmittää arkea ja edustaa sairauden ulkopuolista maailmaa.

Tutkimukseeni osallistuneiden lasten ja nuorten koulunkäyntiä oli tukenut koulun kannatteleva ja hyväksyvä ilmapiiri, ryhmäilmiöihin vaikuttaminen, hyvät yhteistyösuhteet oppilaiden ja koulun aikuisten välillä, yksikin koulukaveri, omatahtisuus koulutyössä sekä opetuksen räätälöidyt ja joustavat ratkaisut. Oireileva lapsi oli usein kuormittunut, jolloin koulun aikuisten kyky säädellä lapsen kokemaa kuormitusta yhdessä vanhempien ja hoitotahon kanssa oli tärkeässä roolissa.

Lapsen kehityksen omatahtisuuden huomioon ottaminen, vahvuuksista lähteminen ja erityisten kiinnostusten kohteiden hyödyntäminen tuki opinnoissa edistymistä ja vähensi koettua kuormitusta.

Ihan paras mitä mun kohal käytettiin, oli se, sellanen tosi iso kuppi mehuu, se oli sairaan hyvä, kun oli rauhottunut, nii sit sai mehuu. Sekin teki vähän tai aika paljonkin iloisemmaksi.

Nuoret ja vanhemmat kertoivat työntekijöiden *vähän enemmän* -asenteesta. *Vähän enemmän* - asenne näkyi kuvauksissa oikein ajoitettuinä pieninä eleinä, myötätuntoisina ja rohkaisevina katseina, lohduttavina sanoina tai vesi- tai mehulasin tarjoamisena sopivalla hetkellä. Ne olivat siis pieniä asioita, jotka eivät olleet resursseista kiinni.

V: Tota just, että auttaa ja kuuntelee ja sit, jos on joku ongelma ni tukee ja tekee semmosii pieniä asioita tai eleitä mitkä näyttää, et se välittää eikä pelkää vaan just tee työtään.

Piia: Mitä ne pienet eleet ja asiat on ollu mistä sä oot tunnistanu, että aikuinen välittää?

V: No vaik jotkut ilmeet, et sellanen vaik empatia tai sit sellanen myötätuntonen hymy vaik semmoset tosi pienet asiat, niin ne merkitsee ainakin mulle tosi paljon.

Ammattilaisten tiivis yhdessä toimiminen vanhempien kanssa, kiireettömyys kohdata lapsi ja vanhemmat, riittävän pienet verkostot, yksi selkeä vastuutyöntekijä sekä lapsen ja vanhempien aito osallisuus päätöksenteossa mainittiin kuvauksissa hyvinä yhteistyön käytänteinä. Riittävän yhteisen jäsenyyksen merkitys oli ratkaiseva. Se ei tarkoittanut samaa mieltä olemista vaan ymmärrystä toisen näkökulmasta ja sen arvostamista. Nuoret ja vanhemmat puhuivat erilaisuuden arvostamisesta sekä kriittisyydestä ”normaalin” määrittelyä kohtaan.

Onks se nyt sit oikeesti joku tällanen levottomuus, niin onks se nyt oikeesti sairaus vai onks se niinku enemmän sitä, ettei vaan sopeudu siihen tähentäkseen niinku täällä vallitsevaan maailmaan.

Vanhempien kehittämisohdotuksissa kuvattiin kokonaiskoulupäivän ideaa mukailevaa päivää, jossa lepo, leikki ja ulkoilu rytmittaisivät koulupäivän kulkua, ja harrastaminen ja kuntoutus tapahtuisi koulussa. Lisäksi kouluun haluttiin enemmän toiminnallisuutta, käsillä tekemistä, taito- ja taideaineita sekä arjen taitojen harjoittelua.

No muuttaisin, että pienille lapsille pieniä kouluja lähellä kotoa. Ja pitäis olla isot leikkikentät ja sitten pitäis olla koulun jälkeen iltapäivähoito, että ei silleen, että lapset on pari tuntii koulussa pehmeä lasku ja lopun päivää yksin kotona pelaamassa tietokonepelejä. Vaan se koulupäivä vois olla hyvin pitempi, mutta, että se ei, että siihen sisältyis sitä niinku leikkiä ja vapaata yhdessäoloa aikuisen valvonnan alla, välipaloja ja tota ehkä niinku vapaamuotosia harrastuksiakin.

Kehittämisohdotuksina kuntoutus arjen kasvuyhteisöissä ja vertaisuuteen perustuvat tukimuodot

No mä oon miettiny tota kyl aika paljon, mut jos mä oisin saanu jostain jotain vertaistukea ja kuullu muiden tarinoita siitä, ni mä uskon, et se ois herättäny mut sillee, et ois ollu joku ihminen, joka ois kertonu sellasist kokemuksist mitä sillä on ja, et mitä se on hyötyny siitä...

Tutkimustuloksista nousi viisi kehittämisohdotteeksi. Ensinnäkin varhainen puuttuminen ei vielä toimi riittävän hyvin. Haastattelujen perusteella opiskeluhoollon tehtäväksi oli jäänyt oppilaan oireilun tunnistaminen ja hänen edelleen lähettäminen seuraaville ammattilaisille. Suurin osa osanottajista oli päässyt tarvitsemansa tiiviimmän tuen piiriin vasta erikoissairaanhoidossa tilanteen vaikean kärjistymisen jälkeen. Toiseksi

lapsen ja nuoren oireilun laatu vaikutti hänen saamaansa tukeen koulussa. Ulospäin oireilevilla oppilailla oli koulussa runsaasti interventioita, mutta ne näyttäytyivät osin hallitsemattomina ja suunnittelemattomina sekä sisälsivät enemmän rankaisuvia elementtejä. Sisäänpäin oireilevan oppilaan tuki oli koulussa vähäistä tai sitä ei ollut lainkaan. Huolestuttavaa oli myös sukupuolen yhteys esimerkiksi lyhennetyn koulupäivän käyttöön siten, että pojilla koulupäivää lyhennettiin merkitsevästi useammin kuin tytöillä. Kolmanneksi kouluissa tukitoimia ja erityisjärjestelyjä käytettiin lähinnä lyhytaikaisesti väliaikaisena ratkaisuna, vaikka lapsi saattoi tarvita pidemmän aikavälin intensiivistä tukea. Neljänneksi koulussa toteutettavat lasta kuntouttavat interventiot ja niiden toteuttajat vaikuttivat puuttuvan kouluista. Viidenneksi koulujen välillä oli vaihtelua tuen tarjoamisessa tai oppilaan edelleen lähettämässä erikoistuneisiin palveluihin. Niukimmillaan koulun reagointi pitkiin poissaoloihin oli soitto kotiin ja lastensuojeluilmoituksen tekeminen. Toisaalta monissa kouluissa koulupäivä oli räätälöity hyvin yksilöllisesti lapsen tarpeista lähtien. Esimerkiksi yksi osanottajista teki päivästä kolme tuntia puutöitä ja yhden tunnin kirjatöitä kuormituksen vähentämiseksi.

Sillon tuntu, että monessa paikassa kävi itkemässä (naurahtaa). Ei ollu helppoo saada apua. Sanottiin, että lapsesi on jo niin paljon, että lapsesi eteen on jo niin paljon tehty. Mutta, vaikka oli yritetty, niin ei oltu nyt sitten löydetty kuitenkaan ratkaisua mihinkään.

Mä opiskelin hyvällä tsägällä neljä tuntia ja se oli yleensä sitä, että kolme tuntia puutöitä ja tunti kahestaan opettajan kanssa luokassa.

Koulu on kodin lisäksi arjen kasvuyhteisönä luonnollinen paikka kuntoutuksen toteuttamiselle. On perusteltua tukea lasta siinä ympäristössä, missä haasteet ilmenevät ja missä hän tukea tarvitsee. Esimerkiksi ryhmässä tarvittavia taitoja on syytä harjoitella ryhmässä. Vaikka opettajan rooli on yksi merkittävimmistä lapsen tuen toteutumisessa, ei vaativaa tukea ja kuntoutusta tarvitsevan lapsen ja hänen perheensä tukeminen voi jäädä opettajien varaan. Tukea toteuttamaan tarvitaan opetushenkilöstön ja vanhempien tueksi opiskeluhoillon ja kuntoutuksen ammattilaisia. Monesti nuorisotyöntekijän tai toimintaterapeutin työskentelystä hyötyisi yksittäisen lapsen tai nuoren lisäksi koko opetusryhmä. Tulevaisuudessa toivoisin nuorisotyöntekijöiden, toiminta-, puhe- ja fysioterapeuttien, kouluvalmentajien ja ”perhekoutsien” työskentelevän yhä useammin kouluissa lasten ja heidän perheidensä tukena. Ammattilaisten toteuttamien palveluiden lisäksi vertaistoimintaan perustuvat tukitoimet saivat tutkimukseni osanottajilta paljon kiitosta ja vertaistoimintaa toivottiin lisää. Tässä kansalaisjärjestöillä koulujen tukena voisi olla tulevaisuudessa oma erityinen roolinsa.

No ehkä semmone, ku vanhempain kannalta aina välillä mietti semmosta vertaistukiryhmää, et semmone olis voinu, että ite ois voinu hyvinkin mennä semmoseen. Joskus kyselinki, että ne, vähän ne niinku ne vanhempainillat oli semmosia, että kuka sinne tuli, kun ne ryhmätki oli niin pieniä. Että jotain semmosta järjestää semmosille vanhemmille, jotka haluaa tulla ja haluaa niinko lähteä jakamaan sitä omaa erityisvanhemmuuttaan niin.

Lasten ja nuorten kuntoutuksen tuominen kouluihin vaatii uudenlaista asennetta ja yhdessä toimimista, jotta tuki voidaan tuoda riittävän varhain aidosti osaksi oireilevan lapsen arkea. Hienoja esimerkkejä lapsen arjen kasvuyhteisöissä tapahtuvasta varhaisesta tukemisesta ovat esimerkiksi Icehearts-kasvattajat, Me koulu -kehittäjät,

Helsingin opettajien ja sosiaaliohjaajien työparitoiminta ja kouluvalmentajat sekä Vantaan perhekoutsit. Tulevaisuudessa on tärkeää kehittää yhdessä perheiden kanssa palveluita, jotka integroituvat lapsen arkeen, kotiin, kouluun ja vapaa-ajan kasvuyhteisöihin.

Piia: Jos sä saisit vallan muuttaa ihan mitä tahansa koulussa ni mitä sä muuttaisit?

V: No sen, et ketään ei kiusattais ja kaikil olis hyvä olla ja kaikista pidetään just sellasena kun ne on ja arvostetaan semmosena.

Pro Sophie Ry

Pro Sophie ry edistää ja tukee valtakunnallista sairaalaopetuksen kehittämis- ja tutkimustoimintaa sekä sairaudesta aiheutuvan syrjäytymisen ennaltaehkäisyä. Lisäksi yhdistys tukee sairaalaopetuksen oppilaiden taito- ja taideaineiden opetusta sekä oppilaiden opintokäyntejä. Yhdistys järjestää säännöllisesti koulutus- ja kulttuuritilaisuuksia. Lämpimästi tervetuloa mukaan toimintaan. www.prosophie.fi

Päälähteet (täydellinen lähdeluettelo saatavissa kirjoittajalta)

Ruutu, P. (2019). Psykiatrisessa erikoissairaanhoidossa hoidettujen lasten ja nuorten koulunkäynnin tukeminen perusopetuksessa ja sairaalaopetuksen koetut vaikutukset. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteellinen tiedekunta. Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 57. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Ruutu, P. (2020). Psykiatrisessa erikoissairaanhoidossa hoidettujen lasten ja nuorten koulunkäynnin edellytykset ja esteet. *Yhteiskuntapolitiikka*, 1, 104–106.

Kirjoittaja

Piia Ruutu (KT) työskentelee Oppimis- ja ohjauskeskus Valterissa. Opetushallituksen alaisuuteen kuuluva Oppimis- ja ohjauskeskus Valteri tukee tuen tarpeessa olevien lasten koulunkäyntiä ja toimintakykyä sekä heidän kanssaan työskentelevien ammattilaisten osaamista.

[piia.ruutu\(at\)helsinki.fi](mailto:piia.ruutu(at)helsinki.fi)

[piia.ruutu\(at\)valteri.fi](mailto:piia.ruutu(at)valteri.fi)